

BURSA'NIN TARİHİ MAHALLELERİ

ALİPAŞA, HOCAALİZADE, İBRAHİMPAŞA, MAKSEM, NALBANTOĞLU, TAHTAKALE

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi	
Dem. No:	195079
Tas. No:	9561141 BÜR.T

KUR'ÂN'DA HACCIN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

Murat SÜLÜN*

Hac sadece fertleri değil, ümmet-i Muhammed'i
diriltip kendine getirebilecek bir ibadettir.

Giriş

İslâmiyet; Allah katındaki tek/gerçek dinin en yeni ve en mütakâmil versiyonu; hac da, onun evrenselliğini ve sahte dinlerden bağımsızlığını gösteren bir *küllî ibadettir*¹. Sempozyumun “Bütün Yönleriyle Hac” şeklindeki başlığı da hac ibadetinin bu yönüne işaret etmektedir. Sempozyumda, haccin çeşitli yönleri ele alındığından, bu tebliğde sadece “Hac çerçevesinde Kur'ân'da neler var?” sorusuna cevap aranacaktır. Bir kavram ya da konunun “Kur'ân çerçevesinde” ele alınması, onun ana hatlarıyla ve temel umdeleriyle ele alınacağı anlamına gelir. İlgili hususun teferruatı Sünnetten ve Fikhî eserlerden alınmalıdır.

Haccın kavramsal çerçevesinde değerlendirilebilecek kelimelerden; (i) bir kısmı [*Kâ'be*², *Harem*³, *Beyt*⁴, *Beyt-i 'Atîk*⁵, *Beyt-i Harâm*⁶,

* Prof. Dr., Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

¹ Hac vazifesini ifa etmezden evvel Ebû Hanife, en üstün ibâretin hangisi olduğuna karar veremezken, haccedip de hacdaki özellik ve güzellikleri bizzat görünce bu ibâretin tüm ibâretlerin fevkinde olduğuna hükmetmiştir. (Bkz. Zemaşşerî; *el-Keşşâf*, Hac 22/28 hk.)

² el-Mâide 5/95, 97.

³ Kasas 28/57; Ankebut 29/67.

⁴ el-Bakara,, 2/125, 127, 158; Âl-i İmrân 3/96, 97; Enfal 8/35; Hac 22/26; Kureyş 106/3. Ev anlamına gelen *beyt* kelimesi Kâbe ile ilgili olduğunda genelde *beytullâh* şeklinde kullanılır. *Beytullâh* [Tanrı evi] Kur'ân'da yer almıyorsa da *beytiye* ve *el-beyt* kelimelerindeki izafet ve Lâm-ı tarif aynı manayı ifade eder. “Allah'ın evi” ifadesi –bunu hakikat olarak anlayanlar (!) olsa da- mecazdır. Bir şeyin Allah'a izafe edilmesi, şan-şeref ve önemini ifade etmekle kalmaz, o şeyin herkesin istifadesine açık olduğunu belirtir. *Nâkatullâh*, *ardu'llâh* gibi...

⁵ el-Hac 22/29.

⁶ el-Mâide 5/2, 97.

*Beyt-i Muharrem*⁷, *Mescid-i Harâm*⁸, *Makâm-ı İbrâhîm*⁹, *musallâ*¹⁰; *Safâ-Merve*¹¹, *'Arafât*¹², *Meş'ar-i Harâm*¹³, *Müzdelife*, *Mina*¹⁴; tamamı: *şe'airu'llâh*¹⁵] hac mekânlarıyla¹⁶; (ii) bir kısmı [*istitâ'at* ve *emniyet*¹⁷] haccın şartıyla; (iii) bir kısmı [*eş-şehru'l-harâm*¹⁸, *eşhur*^{un} *ma'lûmât*¹⁹, *eyyâm*ⁱⁿ *ma'dûdât*²⁰, *eyyâm*ⁱⁿ *ma'lûmât*²¹, *leyâl*ⁱⁿ *'aşr*²²] haccın vaktiyle; (iv) bir kısmı [*hacc*²³, *hacc-ı ekber*²⁴, *'umre*²⁵] gerçekleştirilen eylem ve ibadetle; (v) bir kısmı [*farâ*²⁶, *mensek*²⁷ (çğl. *menâsik*²⁸), *nüsük*²⁹;

⁷ İbrahim 14/37.

⁸ el-Bakara, 2/144, 149, 150, 191; Mâide 5/2; Enfal 8/34; Tevbe 9/7, 19, 28; İsrâ 17/1.

⁹ el-Bakara, 2/125.

¹⁰ el-Bakara, 2/125.

¹¹ el-Bakara, 2/158.

¹² el-Bakara, 2/198.

¹³ Müzdelife'deki Kuzah tepesi. Bkz. el-Bakara, 2/198.

¹⁴ Bu iki yer, Kur'an'da ismen değilse de işaretten geçmektedir. Bkz. el-Bakara, 198 ve 203'ün tefsirleri.

¹⁵ el-Bakara, 2/158; Mâide 5/2; Hac 22/32, 36.

¹⁶ *Hacer-i esved*'e dair Kur'anî bir içerik bulamadık.

¹⁷ Âl-i İmrân 3/97. Tersinden bağlantılı bir kelime de *ihsârdır*; hac niyetiyle yerinden yurdundan ayrılan bir kişinin kuşatılarak engellenmesi... Bkz. el-Bakara, 2/196.

¹⁸ el-Bakara, 2/194 (2 kez), 217; Mâide 5/2, 97.

¹⁹ el-Bakara, 2/197. Mezhepler arasında ihtilâflı olmakla birlikte, Ebû Hanife'ye göre Şevval, Zilkâ'de ve Zilhicce'nin ilk 10 günü (Bkz. *el-Keşşâf*, ilgili âyet hk.).

²⁰ el-Bakara, 2/203. *Teşrik* günleri.

²¹ el-Hac 22/28. Malum günlerin hangi günler olduğu ihtilâflıdır; Ebû Hanife'ye göre Zilhicce'nin 10 günü, iki mümtaz talebesine göre ise kurban günleridir. Bkz. *Zemahşerî*; *el-Keşşâf*, Hac 22/28 hk.

²² Fecr 89/2.

²³ el-Bakara, 2/158 (fiil olarak), 189, 196 (3 kez), 197 (3 kez); Âl-i İmrân 3/97 (masdar olarak); Tevbe 9/3.

²⁴ et-Tevbe 9/3. Umre de hac olarak nitelendirilebildiği için, Araplara ultimatom verilen normal hac günü anlatılırken karışıklığa yol açmamak için *hacc-ı ekber* tâbiri kullanılmıştır.

²⁵ el-Bakara, 2/158, 196 (2 kez). Ayrıca Tevbe 9/17-19.

²⁶ el-Bakara, 2/197.

²⁷ el-Hac 34, 67. Bkz. *Zemahşerî*, *el-Keşşâf*, Fecr 89/2 hk.

²⁸ el-Bakara, 2/128, 200.

²⁹ el-Bakara, 2/196; En'âm 6/162.

*ihrâm*³⁰, *vakfe*³¹, *ifâda*³², *halk - taksîr*³³, *kurban/lık (hedy - kalâid*³⁴), *tavâf*³⁵, *sa'y*³⁶, *zirkullâh*³⁷, *'ukûf*³⁸, *istiğfâr*³⁹, *kadâ*⁴⁰] haccın erkânıyla; (vi)

³⁰ *İhrâm* bu sıya ile Kur'ân'da kullanılmıyorsa da -ihramlı kişileri ifade etmek üzere- aynı kökten *hurum* kullanılmaktadır: Mâide 5/1, 95, 96. *Hurumât*: el-Bakara, 2/194; Hac 22/30.

³¹ Mahşer provası niteliği arz eden *vakfe*, haccın en temel olayı olmakla birlikte (الحج عرفه فمن أدرك عرفه فقد أدرك الحج hadisi), Kur'ân'da lâfzan değil, mefhumen/işareten geçmektedir (el-Bakara, 198-199). Çünkü Zemahşerî'nin de belirttiği gibi, Arafat'tan 'akma' eyleminin (*ifâda*) gerçekleşebilmesi, ancak *vakfeden* sonra mümkündür.

³² el-Bakara, 2/199.

³³ Saçların traş edilmesi; tamamen kazıtma ya da kısaltma şeklinde olabilir. el-Bakara, 2/196; Fetih 48/27.

³⁴ *Hedy*: Kâbe ve civarındaki insanlara hediye edilmek üzere getirilen/gönderilen; *kalâid* ise, Allah için kesileceğine işareten boyunlarına kolye takılarak süslenen koyun, keçi, sığır ve deve cinsi hayvanları ifade eder. *Hedy*: el-Bakara, 2/196 (2 kez), Mâide 5/2, 97. (*Kalâid*: Mâide 5/2, 97).

³⁵ *Tavâf* dolaşmak ve turlamak anlamına gelir; hac bağlamında varit olduğu iki âyette -fiil olarak- tefe'ul kalıbından (*tetavvuf*) kullanılırken (el-Bakara, 2/158; Hac 22/29), *tavâf* eylemini gerçekleştiren kimselerin anlatıldığı 2 âyette *tâifin* şeklinde sülâsiden kullanılmıştır (el-Bakara, 2/125; Hac 22/26). Bilindiği gibi, *tefe'ul* kalıbı, tekellûf ifade eder; buna göre *tetavvuf*; tavaf eyleminin bir anda değil, aşama aşama gerçekleştiğini ifade etmektedir.

³⁶ Kur'ân'da koşturma, çabalama anlamlarında sık sık kullanılan *sa'y* kökü, hac bağlamında bu lâfızla değil, "Safa-Merve'yi *tavaf* etmek" şeklinde geçmektedir: el-Bakara, 2/158. İslâmiyet'in doğuşundan sonra *hill* ehli Safa ile Merve arasında yapılan *sa'y* vecibesini, burada bulunan putlara karşı yapıldığı, dolayısıyla Câhiliye âdetlerinden olduğu ve hac menâsikine girmediği gerekçesiyle yerine getirmiyorlardı. Bunun üzerine, el-Bakara, 158 indi ve böylece *sa'y*in hac *menâsikinden* olduğu açıklanarak, bu hususta zihinlerde beliren şüpheler giderildi. (Abdülkerim Özeydin, *DİA*, "hac" md., XIV, 387)

³⁷ el-Bakara, 2/198 (2 kez); Hac 22/34, 36. Bu âyetlerdeki *zirkullâh*; *telbiye*, *tehlîl*, *tekbîr*, *hamd u senâ* ve çeşitli *duaları* da kapsar. Bkz. Zemahşerî, *age*, el-Bakara, 2/200 hk.

³⁸ *İtikâf* (el-Bakara, 2/187) ile aynı kökten gelen *'ukûf* (el-Bakara, 2/125); Beytullâh'tan başka bir şeye iltifat etmeden Allah karşısında el-pençe divan durmak; başından ayrılmamak demektir. Ayrıca Fetih 48/25. Aynı kelime Kur'ân'da Müşriklerin putları karşısındaki saygı duruşlarını tenkit ederken de kullanılmıştır (Bkz. Enbiya 21/52).

³⁹ el-Bakara, 2/199.

bir kısmı haccın ruhuyla [*ta'zīm*⁴¹, *takvâ*⁴²]; (vii) bir kısmı [*fidye* (*sıyam, sadaka, nüsük*)⁴³] hac kefaretları ile ilgili iken, (viii) bir kısmı da [*el-hâcc*⁴⁴, '*âkif* - *bâd*⁴⁵] hac -ve umre- yapan kişileri ifade etmektedir. (ix) Haccın ruhuna aykırı eylemleri ifade eden [*rafes*⁴⁶, *fusûk*⁴⁷, *cidâl*⁴⁸, hatalı *tevekkül*⁴⁹] kavramlarla, (x) Müşrik haccını ilgilendiren [*riyâ'*, *ilhâd*,

⁴⁰ el-Bakara, 2/200. *Kadâ* kelimesi bugün "vaktinde eda edilmeyen namaz vb. ibâretlerin sonradan yerine getirilmesi" şeklinde anlaşılıyorsa da, Kur'ân'da "kararlaştırılıp hükme bağlanan bir şeyin gerçekleştirilmesi" anlamında kullanılmaktadır (Ayrıca bkz. Nisa 4/103). el-Bakara, 200'de de hac *menâsikinin* tamamlanmasını ifade eder.

⁴¹ el-Hac 22/30, 32.

⁴² Sadece Hakk'a karşı değil, başta insanoğlu olmak üzere 'halk'a -hatta çevreye- karşı da saygılı, dikkatli, titiz ve nazik olmak. Bkz. el-Bakara, 2/197; el-Hac 22/32. Ayrıca el-A'raf 7/25.

⁴³ el-Bakara, 2/196.

⁴⁴ Tevbe 9/19.

⁴⁵ el-Hac 22/25. Başından ayrılmamak, sürekli onunla ilgilenmek anlamındaki *ukûf* kökünden gelen *âkif*; Kâbe ile iç içe olan, Mescid-i Haram'ın yanı başında yaşayan; *bâd* ise civar yerleşim birimlerinden gelen demektir. Hac çerçevesindeki ritüeller her iki grup için de eşit olarak vaz edilmiştir; ilk gruptakilerin ikinci gruptakilere karşı imtiyazı yoktur.

⁴⁶ el-Bakara, 2/197. *Rfs* kökü; insanın açıkça dile getirmekten utandığı [cinsel içerikli] sözleri ifade eder; aslı, *nikâh* anlamına gelen *rafestir*, müstehcen içerikli konuşmalar *rafes* olarak nitelendirilir (İbn Faris, "rfs" md).

⁴⁷ el-Bakara, 2/197. *Fsk* kökü; "ilahî emir-yasak sınırlarının dışına çıkma"yı ifade eder. Bu taşmanın itikadî olanına *fisk*, ahlakî olanına *fusûk* (el-Bakara, 2/197, 282; Hucurat 49/7, 11) denmektedir.

⁴⁸ el-Bakara, 2/197. *Cidâl*; tartışma, cebelleşme anlamına gelmektedir; Kur'ân'da genelde dilbaz Müşriklerin İslâmiyet aleyhindeki yanlış istidlal ve muhakemeleri bağlamında yer verilir. Hacdaki *cidâl yasağı*, hem kutsal topraklardaki ticarî faaliyetler esnasında hem hac *menâsikinin* ifası esnasında hem de seyahat esnasında yaşanan olumsuzlukların muhataplarıyla didişmemeyi, ağız dalaşına girmemeyi ifade eder.

⁴⁹ el-Bakara, 2/197. *Hatalı tevekkül* kavramını; hacca gidiş-dönüş yolculuğu ve hac ibâretinin ifası esnasında *iâşe* ve *ibâteyi* sağlayabilecek miktarda azık alarak insanlara yük olmama gereğinden (*tezvedûl!*) çıkartıyoruz. Bu emrin devamındaki "Allah'tan sakının" emri de, -imanın temel direklerinden biri olarak- İslâmiyet'te son derece önemli bir yeri bulunan *tevekkülde* aşırıya gitmemek, bu güzelim kavramı tahrif etmek gerektiğini hatırlatmaktadır.

sadd 'an sebîlillâh, fâhişe, zikru'l-âbâ' vb.] kavramlar⁵⁰ da konumuzu ilgilendirmektedir.

Bu kelimelerin⁵¹ geniş izahlarını Arap dili kaynaklarına ve *DİA* gibi ansiklopedilere havale ederek, burada hac ile alakalı Kur'ânî içeriği özetleyip birtakım sonuçlar çıkartacağız. Ama öncelikle şu 2 hususu belirtmek isteriz:

(i) Mekkî âyetlerde Müşrik haccına dair işaretler⁵² varsa da, hac konulu âyetler Medine döneminin sonlarında nazil olan Mâide, Hac ve -Kur'ân'ın nüzülü tüm Medine devrine yayılan en büyük sûresi olan-Bakara sûrelerinde yoğunlaşıyor... Kur'ân'da *hac* adını taşıyan bir sûre [22] bulunmakla birlikte, bu, insanı; “hacla alakalı her şeyin burada anlatıldığı” gibi bir vehme sürüklememelidir. Çünkü Kur'ân'ın kendine has bir sistematığı vardır ve sûre adları sûrelerin içeriğini yansıtmaz⁵³. 78 âyetlik Hac sûresindeki hac muhtevalı sadece 16 âyet (25-40. âyetler) bulunmaktadır⁵⁴. Bu pasajda, hac farîzasının nasıl başladığı anlatılmaktaysa da, esas konu Müşrik – Müslüman mücadelesidir; özellikle de kâfirlerin müminleri “Allah'ın evi”ne sokmamaları...

(ii) Hac ve bu çerçevedeki ritüeller Allah'ın Kur'ân'da re'sen/ip-tidâen emrettiği şeyler değildir; ancak Kur'ân Hazret-i İbrahim'den kaldığı anlaşılan bu ritüelleri *tanzim ederek*⁵⁵ sürdürmüştür. Çünkü Kâ'be

⁵⁰ Bunlar aşağıda ele alınacaktır.

⁵¹ Hac esnasında eda edilmeye devam eden namaz ibâreti çerçevesindeki *tekbîr, tesbîh, tefekkür, isti'âne, kıyâm, kırâat, rükû, secde, kunût, huşû*, ayrıca; *abdest, ezan/nidâ* gibi kavramlar konumuz dışındadır.

⁵² Örneği: el-A'raf 7/27-31; es-Sebe' 34/7-8; el-Mâ'ûn 109/4-7. İlk âyet Kâbe'yi çırılçıplak tavaf edenleri şiddetle kınayıp giyinmeye davet ederken, 2. âyet, hac için Mekke'ye gelenlere Müşriklerin Peygamber aleyhinde yaptıkları propagandayı konu almakta; 3. âyet ise Müşriklerin *riyâya*, yani gösteriş ve reklama dayalı sahte dindarlık algılarını gözler önüne sermektedir.

⁵³ Geniş bilgi için bkz. Murat Sülün, *Kur'ân Kılavuzu, Mutlak Gerçeğin Sesi*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2011, s.?

⁵⁴ 67. ve 78. âyetleri de dâhil edersek, sayı 18'e çıkar.

⁵⁵ Cahiliye haccının nasıl İslâmî hacca evrildiği Ali Akpınar tarafından işlenecektir. Bu husus Kur'ân'da “Daha evvel yanlış yolda iken size doğruyu gösteren Allah'ı zikredin” (el-Bakara, 2/198) buyrulurak, *hidayet - dalâlet* karşılığı ile anlatılmıştır.

ve Mescid-i Haram çerçevesindeki âyetler genelde “kendi varlığını ispat ve öteki ile mücadele” bağlamında geçmektedir. Yani hac, bir ibadet olmanın ötesinde, İslâm’ı sahte dinlerden ayıran temel bir şîrdır.

I. İslâm Öncesinde Kâ’be

‘İnsanlar’ için kurulan ilk mabet Mekke’deki Kâ’be’dir; *âlemlere* [yani sadece belli bir ırka değil, tüm insanlığa] yol gösterici, bereketli yer...

Kâ’be’nin bugün herkese [*âlemlere*] yol gösterici olduğu aşikârsa da, “ilk mabet oluşu” ve “kendileri için vaz edildiği insanların (*en-nâs*) kimler olduğu” tartışmalıdır.

Nâs kelimesinin tüm insanları ifade ettiği kabul edildiğinde, Kâ’be; sadece Arabistan havzasında yaşayan insanların değil, sadece Ortadoğu, sadece Asya, sadece Avrasya, sadece eski dünya insanları için değil, yenedünya olarak bilinen kuzey ve güney Amerika insanları, yani İnkâ, Maya, Aztek vb. medeniyet mensupları için de ilk kurulan mabet olacaktır. Genel kabul böyle olmakla birlikte, Kur’ân’da *nâs* ve *insân* kelimelerinin sadece Arapları ifade etmek için kullanıldığı da vâkidir⁵⁶. Bu çerçevede, yukarıda sayılan beşerî toplulukların, özellikle de Yahudi ve Hıristiyanların kutsal metinlerinde Kâ’be ile ilgili bir içeriğin bulunması da düşündürücüdür.

DİA Kâ’be maddesinde Bakara 125-127 ve Hac 26-29’u meâlen verdikten sonra şöyle denmektedir:

“Bu âyetlerden Kâ’be’nin Hz. İbrahim’den önce de var olduğu, ancak yıkılıp, uzun zaman içinde yerinin kaybolduğu ve İbrahim tarafından bulunarak yeniden yapıldığı anlaşılmaktadır. Fakat Hz. İbrahim’den önce kimin tarafından inşa edildiği hususunda Kur’ân’da herhangi bir bilgi yoktur. Bununla birlikte bazı kaynaklarda ilk yapanların Hz. Âdem yahut oğlu Şît, hatta onlardan daha önce melekler olduğuna dair birçoğu İsrâîliyyât kaynaklı, mübalağa ve efsane unsurlarıyla süslü, bir kısmı da sembolik anlamlar taşıyan rivayetler yer almaktadır.”⁵⁷

DİA “hac” maddesinin “İslâm’da Hac” başlığı altında, - Müslümanların genel anlayışını yansıtan- şu ibareler görülmektedir:

⁵⁶ Örneği: Âl-i İmrân 3/173; Nisa 4/54; Fecr 89/15.

⁵⁷ Sadettin Ünal, “Kâbe” md., *DİA*, İstanbul: 2001, XXIV, 16.

“İslâmî kaynaklara göre, haccın Hazret-i Âdem dönemine kadar uzanan bir geçmişi vardır. Bir kısmı İsrâîliyyâta dayanan bazı rivayetlere göre, Kâ'be'yi önce melekler tavaf etmiş, daha sonra da Hazret-i Âdem Allah'ın emriyle Mekke'ye giderek Arafat'ta Hazret-i Havva ile buluşup, kendisine Beytullâh'ın etrafındaki hacla ilgili mukaddes yerleri gösteren meleklerin rehberliğinde haccetmiştir (Hamidullah, [“İslâm'da Hac”, çev. M. Akif Aydın, *İTED*, VII/1-4, 1984], s. 123-127). Hazret-i Şit'in peygamberliği sırasında onardığı Kâ'be, Nuh tufanının arkasından uzunca bir süre kumlar altında kalmış ve nihayet Hazret-i İbrahim ile oğlu İsmail tarafından eski temelleri bulunarak yeniden inşa edilmiştir. ‘Bir zamanlar İbrahim, İsmail ile beraber Beyt'in temellerini yükseltirken...’ (el-Bakara 2/127) mealindeki âyet bu inşaata işaret etmektedir.”⁵⁸

Bakara 127'de Hazret-i İbrahim ve İsmail'in “Kâ'be'nin kaideleri”ni yükseltmeleri söz konusu edilmekle birlikte bu, daha evvel var olan bir binanın [yani ilk Kâ'be'nin kalıntısının] kaideleri şeklinde anlaşılmalıdır. Çok daha evvel yaşanan olayları *nüzûl* anındaki mevcut durumdan ve algılardan hareketle anlatmak, Kur'ân'da sık sık başvuru alan bir üsluptur ve müstakil bir tez çalışması yapılabilecek kadar önemlidir. Hazret-i Âdem'in yaratılışı karşısında meleklerin geliştirdikleri “*Biz Seni, daima hamd ile tenzih ve takdis ederken, yeryüzünde bozuculuk yapacak, kan dökecek birini mi meydana getiriyorsun?!*”⁵⁹ mealindeki itiraz da böyledir. Meleklerin itirazı; insanların –özellikle de kendilerinden söz edilen Yahudilerin- *nüzûl* devrinde herkesçe aşikâr olan malum kan dökücülük ve bozuculuklarından hareketle verilmektedir... Henüz *varlık* sahnesindeki yerini almamış bir ‘şey’in özelliklerinin melekler tarafın-

⁵⁸ Abdülkerim Özeydin, *DİA*, “hac” md., XIV, 386. Türkiye'nin uluslar arası alanda yüz akı sayılabilecek *DİA*'nın Kâbe maddesinde “Kâbe'nin Hazret-i İbrahim'den evvelki varlığı”na ait “İsrâîliyyât kaynaklı, mübalağa ve efsane unsurlarıyla süslü” iddialar, hac maddesinde “İslâmî kaynaklara göre, haccın Hazret-i Âdem dönemine kadar uzanan bir geçmişi vardır” diye nitelendirilen ‘bilgi’lere dönüşmüştür. Kâbe'nin yüceliği ile alâkalı bir *İsrâîliyyât*tan nasıl bahsedilebileceği sorunu da düşündürücüdür. Çünkü *İsrâîliyyât* kavramı, Yahudi ve Hıristiyanlara ait algıları konu alır. Allah – evren ilişkisine, varlık ve bilgi felsefesine dair bu algılarda İslâmiyet'in kıblesini övecek bir iddianın bulunabileceğini düşünmek saflık olur.

⁵⁹ el-Bakara, 2/30.

dan bilinmesi nasıl düşünülebilir?! İşte aynı ilginçlik, Hazret-i İbrahim'in duasında da görülmektedir. Henüz ortada Mekke diye -bırakın 'şehr'i- bir 'şey' bile yokken, Hazret-i İbrahim, "Bu şehri emin kıl" demektedir ve Arapların gerçek birer dindar olması yönünde dua etmektedir. Nitekim "Senin kutsal evinin yanında" derken de, kendisinin yaptığı evi kastettiği anlaşılmaktadır; ancak *nüzûl* devrindeki mevcut alığa göre...

Kur'ân'da belirtildiği gibi- Kâ'be Hazret-i İbrahim tarafından inşa edildiği ve insanları buraya davet eden Hazret-i İbrahim ise, Kâ'be'nin "insanlar için kurulan ilk mabet oluşu" da "Bölge insanı için kurulan ilk mabet olduğu" şeklinde anlaşılmalıdır. Çünkü insanoğlu daha yerleşik hayata geçmeden yaklaşık on bin yıl önce -yani Hazret-i İbrahim'den binlerce! yıl evvel- görkemli, sağlam, güzel, estetik tapınaklar yapmaya başlamış bulunuyordu⁶⁰. "Arz'ın altını üstüne getiren ve orayı Araplardan daha fazla imar eden nice milletin helâki"nin söz konusu edildiği Rum 9'da da buna işaret edildiği anlaşıyor.

Sonuç olarak; Mevdudî'nin⁶¹ de belirttiği gibi Kâ'be'nin "ilk mabet oluşu"nu konu alan Âl-i İmrân 96'da, kıblenin Kâ'be'ye çevrilmesine yönelik itirazlar bir kez daha reddedilmektedir. Buradaki kıyaslama, dünyanın herhangi bir yerindeki herhangi bir mabetle Kâ'be arasında değil, Kâ'be'den 1350 yıl sonra Hazret-i Süleyman tarafından inşa edilen⁶² Mes-cid-i Aksâ ile Kâ'be arasındadır. Aynı mukayese Âl-i İmrân 65-68'de;

⁶⁰ Bkz. "Dünyada ilk inşa edilen yer bir tapınaktı" <http://www.ntvmsnbc.com/id/25252733/> [Şanlıurfa'ya yaklaşık 20 kilometre mesafedeki (Göbeklitepe) bu arkeolojik alanı, 1997 yılından itibaren Klaus Schmidt başkanlığında Türk ve Alman arkeologlardan oluşan bir bilim heyeti kazıyor./Bilimsel kazılarda ortaya çıkarılan eser ve objeler uygarlık tarihi adına şimdiye kadar bildiğimiz tüm bilgileri tekrar gözden geçirmemize neden oluyor./Göbeklitepe insanoğlunun tarım ve hayvancılık bilgisinden yoksun, çanak-çömlek yapmayı bilmediği ve sadece avcı-toplayıcı olarak yaşamını sürdürdüğü bir dönemde, günümüzden tam 12.000 yıl önce inşa edilmiş./Yeryüzündeki bu ilk tapınak, bir başka ifadeyle, İngiltere'deki Stonehenge anıtlarından veya Mısır Piramitleri'nden çok daha öncesine ait./Göbeklitepe şaşırtıcı ve gizem dolu buluntularla İlk Çağ Tarihi hakkında bugüne dek ortaya konulmuş sayısız teori ve bilimsel yaklaşımı yeniden ele almamıza yol açıyor.]

⁶¹ Bkz. *Tefhîmu'l-Kur'ân*, İstanbul: İnsan Yy., I, 281.

⁶² Bkz. *Ahd-i Atik*, I. Kırallar, 6/1; 8/29-30.

yine Hazret-i İbrahim bağlamında bu kez İslâmiyet'le Yahudilik ve Hıristiyanlık arasında yapılmıştır⁶³.

II. Kutsal Mekânın Kutsal Zamanda Ziyaret Edilmesi

Hacc: 'kutsal mekân'ın 'kutsal vakit'te belli ritüeller dâhilinde⁶⁴ bir 'bayram' havasında ziyaret edilmesidir. Bu tarifte, kutsal mekân, kutsal zaman ve bayram kavramları dikkat çekmektedir.

1. Hac Mekânı [Neden Kâ'be Haccediliyor?]

Sadece Müslümanların değil, Yahudi ve Hıristiyanların da manevî atası olan Hazret-i İbrahim'in 'kıyam yeri'ni [yani Makâm-ı İbrahim'i] içerisinde barındıran, girenin güvende olduğu, *âlemlere* kılavuz olan bu kutlu mekânın önemi böylece ortaya çıkmış olmaktadır. Nitekim Kur'ân'ın Kâ'be ile alâkalı en dikkat çekici pasajları *kible* bağlamındakilerdir. Bakara sûresinin 89, 105 ve 114. âyetlerinden itibaren İslâmiyet'in "Allah katında her dem geçerli tek dinin gerçek temsilcisi olduğu" şeklinde özetlenebileceği hatırlatılarak, Müslümanların Ehl-i Kitap'tan; onların kiblesinden vs. ayrışmaları gerekçeleriyle birlikte anlatılır. Herkesin yöneldiği bir *kiblesinin* olduğu, Müslümanların da artık -Tevrat'a göre yöneldikleri Kudüs'ten vazgeçerek- Kâ'be'ye dönecekleri hatırlatılır. Çünkü doğu da Allah'ındır, batı da... Nereye dönülürse dönülsün Allah'ın 'yüzü' oradadır. 'İyi'lik; yüzünü sağa - sola dönmekle gerçekleştiren, şekil ve merasimle kazanılıveren bir paye değildir...⁶⁵

2/124. (*Kible neden Kâ'be'ye çevrildi, açıklayalım:*) *Hani, Rabbi, İbrahim'i birtakım kelimelerle snamış; o da bunları tamamlamıştı...* "Seni

⁶³ "Ey Ehl-i Kitap! Tevrat ve İncil kendisinden sonra indirilmişken, niçin İbrahim hakkında münakaşa ediyorsunuz ki?! Hâlâ aklınızı başınıza almayacak mısınız?! Siz öyle kimselersiniz ki, haydi, bilginiz olan şeyler üzerinde münakaşa ediyorsunuz! Peki, bilginiz olmayan bir şey üzerinde niçin münakaşa ediyorsunuz? Siz bilmezsiniz, Allah bilir. (Bakınız:) İbrahim; ne Yahudiydi ne de Hıristiyanı, fakat (Allah'a) teslimiyet göstermiş samimi bir muvahhitti... (Hâ...) Müşriklerden de değildi. İbrahim'e en yakın olanlar; şüphesiz, ona uyanlardır, yani şu Peygamber ve iman edenler... Allah da mü'minlerin velîsidir." (Âl-i İmrân 3/65-68)

⁶⁴ İhram yasaklarına riayet, Arafat ve Müzdelife'de vakfe, Şeytan taşlama, traş olma, kurban, tavaf ve sa'y.

⁶⁵ Bkz. el-Bakara, 2/104-105, 143-150, 177.

insanlara önder kılacağım” buyurmuş; o; “Soyumdan da mı?” deyince, “Benim ahdimde zâlimler nail olamaz!” buyurmuştu. 125. Hani, Biz bu Ev’i (Kâ’be’yi) insanlar için toplantı yeri ve güven kaynağı kılmiştık. (İnsanlara) “İbrahim’in makamından namazgâh edin.” (derken) İbrahim ile İsmail’e de; “Tavaf edenler, onun başından ayrılmayanlar, rükû ve secde edenler için Ev’imi temiz tutun.” diye ahit vermiştik. 126. Hani, İbrahim; “Ya Rabbi! Burayı güvenli bir belde kıl ve halkını; yani Allah’a ve ‘Son Gün’e iman edenleri, çeşitli mahsullerle rızıklandır.” demişti de Allah: “Nankörce inkâr edeni kısa bir süre yaşatıp daha sonra Ateş azabına sürüklerim...” buyurmuştu. Ne kötü dönüş yeri! 127. Hani İbrahim, İsmail’le birlikte (Kâ’be’nin) temelleri(ni) yükseltiyor ve şöyle diyordu: “Ya Rabbi! Bizden kabul buyur. Sensin çünkü gerçekten işiten; ‘mutlak ilim sahibi’. 128. Ya Rabbi! Bizi Sana teslim olan iki kişi kıl; ikimizin soyundan da Sana teslim olan kimseler çıkar; ibadet usulümüzü bize göster ve tövbelerimizi kabul et. Çünkü Sensin tövbeleri daima kabul eden, merhametli. 129. Ya Rabbi! Onların arasında, Senin âyetlerini onlara okuyacak; onlara kitabı ve hikmeti³⁶ öğretip* onları arındıracak bir peygamber gönder. Yalnızca Sensin çünkü ‘mutlak izzet ve hikmet sahibi’.” 130. Bu durumda, kendini bilmezlerden başka kim İbrahim’in dininden yüz çevirir?! Gerçek şu ki; dünyada onu seçmiştik; Âhirette de şüphesiz sâlihlerdendir o... 131. Hani, Rabbi ona; “Teslimiyet göster (İslâm ol)” buyurduğu zaman; “Âlemlerin Rabbi’ne teslimiyet gösterdim” demişti. 132. İbrahim de bunu oğullarına emretti Yakup da... “Evlâtlarım! Allah sizin için bu dini (‘islâm’ı) seçti; siz de ne yapıp edin, (Allah’a) teslimiyet göstermiş olarak can verin!” 133. (Ey Ehl-i Kitap!) Yoksa Yakub’a ölüm geldiğinde siz görgü tanığı mıydınız? Hani, o, oğullarına: “Benden sonra neye kulluk edeceksiniz?” demiş; onlar da: “Senin tanrına ve atalarının; yani İbrahim ve İshak’ın tanrısına -tek tanrı olarak- kulluk edeceğiz. Biz teslimiyeti yalnızca O’na gösteren kimseleriz!” demişlerdi. 134. Bunlar bir ümmetti; geldi, geçti... Onların yaptıkları kendilerine, sizin yaptıklarınız da size aittir. Onların yapıp ettiklerinden siz mes’ul (olmadığınız gibi, bir artı değer de kazanacak) değilsiniz. 135. “Yahudi -ya da Hristiyan- olun ki hidayete eresiniz.” dediler. De ki: Hayır, biz samimi bir muvahhit olan İbrahim’in dinine uyarız -ki o, müşriklerden de değildi. - 136. Deyin ki; “Biz; Allah’a, bize indirilmiş olana, İbrahim’e, İsmail’e, İshak’a, Yakub’a ve torunlarına indirilmiş olanlara; Musa’ya ve İsa’ya verilenlere, peygamberlere Rableri tarafından verilmiş olanlara iman ettik. Onların hiçbirini diğerinden ayırmayız. Biz sadece O’na teslimiyet gösteren kimseleriz.” 137. Şayet onlar da sizin iman ettiklerinizin aynısına iman ederlerse, elbette doğru yolu bulmuş olurlar. Ama

yüz çevirirlerse, bilsinler ki ayrılık çıkarana (siz değil) kendileridir!.. (Çünkü o peygamberlerin yolundan giden, onlar değil sizlersiniz.) Onlara karşı sana Allah yetecektir. O'dur işiten; 'mutlak ilim sahibi'. 138. Haydi Allah'ın boyasına Allah'ın!.. Boyası Allah'tan daha güzel olan var mı?! Biz yalnızca O'na kulluk eden kimseleriz. 139. De ki: O hem bizim hem de sizin Rabbiniz olduğu halde Allah hakkında bizimle tartışıyor musunuz?! Bizim amellerimiz bize, sizin amelleriniz size aittir. Biz tamamen O'na bağlıyız (şirksiz ve teslissiz). 140. De ki: Yoksa siz; "İbrahim, İsmail, İshak, Yakup ve oğulları Yahudi -ya da Hıristiyan- idiler" mi diyorsunuz? Siz mi daha bilgilisiniz yoksa Allah mı? Allah tarafından uhdesine tevdi edilen bir tanıklığı gizleyenden daha zâlimi var mıdır? Sizin yaptıklarınızdan Allah gafîl değildir! 141. Bunlar bir ümmetti; geldi, geçti... Onların işlediği kendilerine, sizin işledikleriniz de size aittir. Onların yapıp ettiklerinden siz mes'ul (olmadığınız gibi, bir artı değer de kazanacak) değilsiniz.

Bakara sûresinde Yahudiler bağlamında ihtar edilen bu gerçek, Âl-i İmrân 96-97'de de Hıristiyanlar bağlamında tekrar edilir.

2. Haccın Vakti ya da Kutsal Zaman Kavramı

9/37. Nesî⁶⁶ nankörce inkâr edenlerin şaşırtıldığı katmerli bir küfürden ibârettir. Allah'ın haram kıldığıнын sayısını tutturabilmek için bunu bir yıl helâl, bir yıl haram sayıyorlar ve Allah'ın haram kıldığını (güya) helâl yapmış oluyorlar. Amellerindeki kötülük kendilerine cazip gösterildi. Oysa inkârcı nankör bir kavmi Allah doğru yola getirmez. (Tevbe 9/37)

2/189. Sana hilâlleri soruyorlar. De ki: Onlar insanlar için, özelikle de hac için birer vakit ölçüsüdür. Evlere arka taraflarından girmeniz 'iyi'lik değildir. 'İyi'lik; ancak müttakî olan(ın yaptığı)dır. Evlere kapılarından girin (Astronomi uzmanına sorulacak soruyu Peygambere sormayın!); Allah'tan sakının ki, felâha eresiniz. (...) 197. Hac bilinen aylar(da)dır...

⁶⁶ Hac mevsimini ticarî açıdan daha kârlı bir zamana denk getirmek amacıyla haram bir ayın haramlığını bir başka aya erteleme. Müşrikler, haccı her yıl bahar mevsimine denk düşürmek için iki veya üç yılda bir tekrarlanan nesî ile ayların yerlerini değiştirdiklerinden törenler, asıl zamanı olan Zilhicce yerine başka aylarda yapılır, ancak 24 yılda bir gerçek Zilhicce'ye rastlardı. (Özaydın, DÎA, "hac" md., XIV, 387)

“Hac bilinen aylar(da)dır.” (2/197) ifadesi, âyetin nazil olduğu dönemlerde hac ibadetinin; hazırlıklarıyla, yolculuğuyla ve nihaî merasimleriyle birkaç ayı bulduğu şeklinde anlaşılmalıdır; birkaç ayda BİRKAÇ ADET hac yapılabileceği şeklinde değil...

3. Kutsallığa Farklı Bir Bakış

1. *Yemin ederim incire, zeytine, 2. Sina dağına 3. ve şu güvenli şehre ki...* (Tîn 95/1-3)

91. *Ben şu şehrin Rabbinden başkasına kulluk etmemekle memurum... ki burayı harem kılan O'dur ve her şey O'na aittir.* (Neml 27/91)

57. (Müşrikler): “*Seninle beraber biz de bu yola girecek olursak, yelimizden-yurdumuzdan sökülüp atılırız (Civar kabileler nezdindeki prestijimiz bu putlara bağlı)!..* dediler... *Katımızdan bir nasip olarak her şeyin mahsulünün (yani sıra, çeşitli ticarî metaların) toplandığı güvenilir bir hareme onları Biz yerleştirmedik mi?.. Ama çoğu bilmez!* (Kasas 28/57)

67. *Peki, çevrelerinden insanlar zorla kapılıp götürülürken, (kendileri için) güvenli bir harem meydana getirdiğimizi görmediler mi?! Yoksa, bâtıla iman edip Allah'ın nimetini inkâr mı ediyorlar nankörce?! (Ankebut 29/67)*

1. *(O yağmacılık ortamında, diğer kabileler nezdinde) Kureyş'e ül-fet sağlandığı için; 2. yani, yaz ve kış yolculuklarını (güvenlik ve esenlik içinde) rahatça gerçekleştirebildikleri için, 3. bu Ev'in Rabbine kulluk et-sinler... 4. O ki; kendilerini açken doyurmuş, korkudan emin kılmıştır...* (Kureyş sûresi)

Nahl 112'de temsilen gösterildiği gibi, kutsal mekân: insanın barış ve huzur içerisinde karnını doyurabildiği, güven içinde kendisi olarak saygın biçimde yaşayabildiği yerdir⁶⁷. Nitekim Kur'ân sadece Mekke'yi değil, Kudüs ve çevresini de kutsal toprak (*arz-ı mukaddese*) sayarken, Hazret-i Peygamber de Medine'yi -hatta son zamanlarda Tâif-i harem

⁶⁷ Böyle bir yerde yaşayamayan Müslümanlara -sözgelimi Filistinlilere- düşen; kendilerini derleyip toparlayarak, zihin ve karakter eğitimini tamamlayabilecekleri özgür bir vatana hicret edip burada ilmî, fikrî, siyasî, ticarî ve iktisadî açılardan olgunlaştıktan sonra, birlik ve beraberlik içinde askerî mücadeleye girişmektir. İlahî murakabe altında yürütülen nebevî siyaset böyle idi...

ilan etmiş, kutsallaştırmıştır. İslâmiyette tek *harem* değil, çift harem (*haremeyn-i şerîfeyn*) söz konusudur... Demek ki, statik değil, dinamik bir kutsal mekân anlayışına sahibiz. Buna göre, Türkiye de benim için kutsaldır, mübarektir... Nitekim Kur'ân'da da dinamik bir *kutsal* anlayışı sergilenmektedir:

Kutsal Mekân:

1. Şu (güvenli) şehre yemin ederim ki...
2. -Gerçi sen orada her türlü saldırıya açıksın!- (Beled 90/1-2)

24. *Sizi onlara muzaffer kıldıktan sonra, Mekke'nin göbeğinde onların elini sizden, sizin elinizi de onlardan çeken O'dur... Yaptıklarınızı Allah görmektedir.* 25. *Onlar; nankörce inkâr edip de (inatçılık ve saldırıganlıkları yüzünden) sizin Mescid-i Haram'ı ziyaret etmenizi, bekletilen kurbanlıkların(ızın) da yerlerine ulaşmasını engelleyenlerdir!.. Şayet 'tanımadığınız kadın-erkek birtakım müminleri farkına varmadan çiğneyip de kendi şanınıza kendinizin leke sürme' tehlikesi olmasaydı -ki böylece Allah dilediklerini rahmetine dâhil etti- evet, açıkça ayırt edilebilselerdi, nankörce inkâr edenlerine Biz öyle can yakıcı bir azapla azap ederdik ki!.. (Fetih 48/24-25)*

Kutsal Zaman:

2/190. Sizinle savaşanlarla Allah yolunda siz de savaşın. Ancak haddi aşmayın; çünkü haddi aşanları Allah gerçekten sevmez. 191. Ve onları yakaladığınız yerde öldürün. Sizi çıkardıkları yerden siz de onları çıkarın. (Hangi ayda olursa olsun, fark etmez. Çünkü) kargaşa, adam öldürmekten beterdir. Ama onlar sizinle savaşmadıkça, Mescid-i Haram'da siz de onlarla savaşmayın. Ancak onlar sizinle savaşırlarsa, onları öldür(mekten çekinmey)in! İnkârcı nankörlerin cezası budur çünkü! 192. Eğer vazgeçerlerse, Allah gerçekten bağışlayıcıdır, merhametlidir. 193. Hiçbir kargaşa kalmayıp din Allah'ın oluncaya (yani Hakk'a dayalı hukuk sistemi oturuncaya) kadar onlarla savaşın. Vazgeçerlerse, artık zâlimlerden başkasına düşmanlık yoktur. 194. Haram ay haram aya karşılıktır. Hürmetler de karşılıklıdır; dolayısıyla size saldırana siz de aynı saldırı tarzıyla mukâ'bele edin. Allah'tan sakının ve Allah'ın müttakîlerle beraber olduğunu bilin. 195. Allah yolunda infak edin(; ordu hazırlığı konusunda üzerinize düşeni yapın); -kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın- ve 'ihsan' üzere hareket edin

(yani, bu işi en güzel şekilde yapın), ihsan üzere hareket edenleri Allah tabii ki sever. (...) 216. Hoşunuza gitmese de size savaş farz kılındı. Ama bakın, bir şey hoşunuza gitmediği halde sizin için hayırlı olabilir; bir şey de hoşunuza gittiği halde sizin için kötü olabilir. Siz bilmezsiniz, Allah bilir. 217. Sana haram aydan; onda savaşmaktan soruyorlar. De ki: Evet, onda savaşmak büyük bir günahdır... Ama Allah'ı nankörce inkâr etmek, O'nun yolundan ve Mescid-i Haram'dan (insanları) alıkoymak, halkını buradan çıkarmak Allah katında daha büyük günahdır. Kargaşa, adam öldürmekten beterdir. Güçleri yetse, sizi dininizden döndürünceye kadar sizinle 'aralıksız' savaşsınlar. Sizden her kim dininden döner de inkârcı bir nankör olarak ölürse, bunların amelleri dünyada da Âhirette de boşa gitmiştir. Bunlardır işte, Ateş'in sahipleri... Orada temelli kalacaklardır!

Yani, haram ayların saygınlığı, buna ancak herkes tarafından itibar edildiği takdirde geçerlidir. Dinamik kutsal zaman anlayışını aşağıdaki âyetlerde de görmekteyiz:

9/1. Antlaşma yaptığınız müşriklere Allah ve Rasûlünden son ihtar: 2. Yeryüzünde *dört ay* (daha) serbestçe dolaşın. Ama bilin ki, Allah'ı âciz bırakamazsınız; Allah, inkârcı nankörleri kesinlikle rezil-rüsvey edecek! (...) 5. Dokunulmazlıklarının devam ettiği *bu aylar* sona erince, o müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün; onları yakalayın, sıkıştırın, bütün gözetleme yerlerine oturup onları gözetleyin. Eğer dönüş yaparlar; namazı dosdoğru kılar, zekâtı verirlerse (yani, bu iki temel ilkeyi kabul ederlerse), yollarını açın. Allah gerçekten bağışlayıcıdır, merhametlidir. (...) 36. Şüphesiz, gökleri ve yeri yarattığı günden beri Allah'ın kitabında ayların sayısı on ikidir; bunlardan dördü de 'haram'dır. Doğru hesap budur... O halde, bu (haram ayların saygınlığına halel getirerek o)nlarda nefsinize zulmetmeyin. Ama müşrikler nasıl (haram-helâl gözetmeden) topluca sizinle savaşıyorlarsa, siz de onlarla topluca savaşın. Ve bilin ki; Allah müttakilerle beraberdir.⁶⁸

III. MENÂSİK-İ HAC (HAC RİTÜELLERİ)

Her ümmetin -yerine getirdiği- bir ritüeli var!

6/161. De ki: Şüphesiz beni Rabbim dosdoğru bir yola iletmiştir; doğru, payidar bir dine; samimi bir muvahhit olan İbrahim'in dinine...

⁶⁸ et-Tevbe 9/1-5, 36.

ki o, müşriklerden de değildi. 162. De ki: Şüphesiz, benim dua ve yakarışım, kurban ettiğim hayvanlar, hayatım ve ölümüm tamamen Âlemlerin Rabbi Allah'a aittir. 163. Hiçbir ortağı olmaksızın... Müslümanların ilki olarak ben bununla memurum.⁶⁹

22/67. Biz her ümmete, izledikleri bir ibadet usulü koymuşuzdur. Öyleyse, sakın bu hususta seninle çekişmesinler! Sen Rabbine davet etmeye bak. Şüphesiz, dosdoğru bir kılavuzluk üzerinde bulunuyorsun. 68. Seninle cedelleşirlerse, de ki: Sizin yaptıklarınızı en iyi, Allah bilmektedir! 69. Anlaşmazlığa düştüğünüz hususlarda, Allah Kıyamet günü aranızda hâkimlik edecektir. (...) 77. Ey iman edenler! Rükû edin, secdeye varın, (sadece) Rabbinize kulluk edin ve iyilik yapın ki kurtuluşa eresiniz. 78. Ve Allah uğrunda hakkıyla cihad edin. O, (elçisine vahyettiği diriltici nefesi ile önce onu; onun vasıtasıyla da) sizi derleyip kendinize getirmiş ve bu dinde size hiçbir zorluk çıkarmamıştır. Tıpkı atanız İbrahim'in dininde olduğu gibi... Hem daha önce hem de bunda, sizi (kendisine kayıtsız-şartsız) 'teslimiyet gösteren'ler olarak adlandırmıştır ki Peygamber size, siz de insanlara model olasınız. O halde, (gerçek dindarlar olarak) namazı dosdoğru kılın, zekâtı veri(p benliğinizi arındırın) ve Allah'a sımsıkı tutunun. Çünkü 'mevlâ'nız O'dur (size sahip çıkar). Ne güzel Mevlâ! Ne güzel yardımcı!..⁷⁰

22/25. Evet, nankörce inkâr edenler ve Allah yolundan ve -yerli, taşralı bütün insanlar için ayrıcalıksız, tamamen eşit kıldığımız- Mescidi Haram'dan (insanları) alıkoyanlar... Her kim burada zâlimce hareket ederek (*hac menâsikini*) eğip bük(er; birtakım merasimleri kendi lehine yontarak uygulat)mak isterse, ona can yakıcı bir azap tattırırız! 26. Hani, bu Ev'in yerini İbrahim'e hazırlamış (ve şöyle demiş)tik: "Bana hiçbir şeyi ortak koşma; tavaf edenler, kıyama duranlar, rükû edenler ve secdeye varanlar için Ev'imî temiz tut." 27. "İnsanlara haccı ilan et de gerek yaya olarak gerekse -nice derin vadiler kat ederek gelen- zayıf, bitkin her türlü binit üzerinde sana gelsinler." 28. "Böylece, (haccın) kendilerine sağlayacağı faydalara şahit olsunlar ve kendilerine Allah'ın nasip ettiği kurbanlık hayvanları o malum günlerde keserken (sadece) O'nun adını ansınlar. Bunlardan hem kendiniz yiğîn hem de sıkıntı içindeki yoksulları doyurun." 29. "Sonra; (tırnaklarını kısaltıp, bedenî ilgili kısımlarını

⁶⁹ el-En'âm 6/161-162.

⁷⁰ el-Hacc 22/67-69, 77-78.

tıraş edip elbise giyerek) ihramdan çıksınlar, adaklarını yerine getirsinsinler ve bu kadim Ev'i tavaf etsinler.” 30. İşte böyle... Her kim Allah'ın saygın kıldıklarını ulu bilirse, kendisi için bu, Rabbi katında daha hayırlıdır. Size (Mâide 3'te) okunanlar dışında bütün ehli hayvanlar size helâl kılınmıştır. Öyleyse, murdar putlardan uzak durun ve (gerek Allah hakkında gerekse hangi hayvanların etinin yenip yenmeyeceği hakkında) asılsız sözler(le yalan-yanlış hüküm vermek)ten kaçınınız. 31. Allah'a şirk koşmaksızın; samimi birer muvahhit olarak... Allah'a ortak koşan kişi de zaten; bir nevî gökten düşmekte ve kendisini kuşlar kapışmaktadır ya da rüzgâr kendisini uzak, ıssız bir yere savurmaktadır. 32. İşte böyle... Kim Allah'ın simgelerini ulu bilirse, bu, şüphesiz kalplerin takvasındandır. 33. Bunlardan belli bir vakte kadar faydalanabilir (üzerlerine binebileceğiniz gibi, sütlerinden, kıllarından, yünlerinden de yararlanabilir)siniz; sonunda varacakları yer, o kadîm Ev'dir. 34. Kurban kesmeyi her ümmete meşru kıldık ki, Allah'ın kendilerine nasip ettiği hayvanları keserken (sadece) O'nun adını ansınlar. Sizin tanrınız, bir tek tanrıdır; o halde, sadece O'na teslim olun. Sen de mütevazı olanları müjdele. 35. Onlar ki; Allah anıldığı zaman kalpleri ürperir; bilhassa, başlarına gelenlere sabreden, namazı dosdoğru kılan kimselerdir; kendilerine Bizim nasip ettiğimiz şeylerden de infak ederler. 36. O iri cüsseli hayvanları sizin için Allah'ın simgelerinden kıldık; onlarda sizin için büyük bir hayır vardır. O halde, onları ön ayaklarını sıralı olarak yere basmış durumda keserken, Allah'ın adını anın; yanları üstüne düştükleri vakit de onlardan hem kendiniz yiyin hem de, kanaat edip istemeyene de hâlini arz edip isteyene de yedirin. Onları size böyle boyun eğdirdik ki şükredesiniz. 37. Onların ne etleri, ne de kanları Allah'a ulaşır; O'na sadece sizin takvanız ulaşır. Bunları size O boyun eğdirdi ki, sizi hidayete erdirdiği için siz de (yalnızca) Allah'ı tekbir edesiniz. 39. Kendileri ile savaşılanlara -zulme uğradıkları için- (saldırganlarla savaşabilecekleri) bildirilmiştir. Allah elbette onlara yardım etmeye kadirdir. 40. Onlar ki, sırf “Rabbimiz Allah'tır” dedikleri için haksız yere yurtlarından çıkarılmışlardı...⁷¹

2/196. Allah için haccı da umreyi de tamamlayın. Fakat alıkonulursanız, kolayınıza gelen bir hediye (kurban) gönderin. Hediye yerine varıncaya kadar başlarınızı tıraş etmeyin. İcinizden her kim hasta olursa veya başında eziyet verici bir şey bulunursa, ona düşen; oruç, sadaka ya da kurbandan biri ile fidye vermektir. Emin olduğunuz vakitte; kim, hac zamanına kadar

⁷¹ el-Hacc 22/25-40.

umre ile faydalanmak isterse, kOlayına gelen bir kurban keser. Ama bula-mazsa, hac günlerinde üç; döndüğünüz vakit de yedi gün olmak üzere tam on gün oruç tutar. Bu, ailesi Mescid-i Haram'da oturmayanlar içindir. Allah'tan sakının ve bilin ki; Allah'ın cezalandırması gerçekten şiddetlidir! 197. (Hazırlıklarıyla, yolculuğuyla ve nihaî merasimleriyle) hac bilinen aylar(da)dır. O halde, her kim o aylarda kendisine haccı farz ederse, artık hacda kadına yaklaşmak, günah işlemek ve tartışmak yoktur. Her ne hayır yaparsanız, Allah onu bilir. Bir de (kutsal beldelerde başkalarına yük olmayıp) azık edinin... Azığın en hayırlısı elbette takvadır. Ey vicdan sahipleri! Benden korkun... 198. (Hacda ticarî faaliyette bulunarak) Rabbinizin lütuf ve keremini aramanızda sizin için bir günah yoktur. Arafat'tan akın akın dağıldığınızda, Meş'ar-i Harâm'ın (yani, Müzdelife'deki Kuzah tepesinin) yanında Allah'ı zikredin. O, sizi doğru yola getirdiği gibi siz de O'nu zikredin. Çünkü daha önce siz de yanlış yoldakilerden idiniz. 199. Sonra, siz de insanların dağıldıkları yerden dağılın ve sizi bağışlaması için Allah'a dua edin. Allah gerçekten bağışlayıcıdır, merhametlidir. 200. Hac merasimlerinizi bitirince, atalarınızı andığınız gibi, hatta daha kuvvetli bir anıyla Allah'ı zikredin. Öyle insanlar var ki; "Ya Rabbi! Bize dünyada ver" derler. Onların Âhirette nasibi yoktur. 201. Buna karşılık, "Ya Rabbi! Bize dünyada da güzellik ver, Âhirette de güzellik ver. Ve bizi Ateş azabından koru" diyen insanlar da var. 202. İşte bunların, kazandıkları şeylerden nasipleri vardır. Allah hızlı hesap görür. 203. O sayılı (teşrik) günler(in)de Allah'ı anın. Takva üzere hareket edenler için; iki gün içinde acele ed(ip Minâ'dan gid)ene günah olmadığı gibi, (tekbirleri üçüncü güne bırakarak) geri kalana da günah yoktur. Allah'tan sakının ve bilin ki; kesinlikle O'na haşr edileceksiniz.⁷²

İhrâm:

5/1. Ey iman edenler! Akitleri yerine getirin... (3. âyette) size okunacak olanlar dışında bütün hayvanlar -yalnız, ihramlı iken avlanmayı helâl görmemek şartıyla- size helâl kılınmıştır. Şüphesiz, Allah dilediğine hükmediyor. 2. Ey iman edenler! Allah'ın simgelerini, haram ayı, hediye kurbanlığı, gerdanlıklı hayvanları ve Rablerinden bir lütuf ve rıza talep ederek Beyt-i Harâm'a yönelenler(e ilişmey)i helâl saymayın. İhramdan çıkınca avlanın. Sizi Mescid-i Haram'dan alıkoydukları için bir kavme duyduğunuz hınç, sizi haddi aşmaya sürüklemesin. Siz, iyilik ve takvada yardımlaşın; gûnahta ve saldırganlıkta yardımlaşmayın ve

⁷² el-Bakara 2/196-203.

Allah'tan sakının, çünkü Allah'ın cezalandırması gerçekten şiddetlidir! (...) 94. Ey iman edenler! Allah; elinizin ve mızraklarınızın kolayca erişeceği bir av ile sizi mutlaka deneyecektir... ki; 'Bakalım, kim, gaip olduğu halde kendisinden korkuyor' ayırt etmiş olsun. Bundan sonra, her kim haddi aşarsa, can yakıcı bir azaptır onun hakkı!. 95. Ey iman edenler! Avı ihramlı iken öldürmeyin. İçinizden her kim bile bile onu öldürürse, cezası; öldürdüğü o hayvanın benzeri öyle bir ehli hayvandır ki, Kâ'be'ye ulaşmış bir hediye kurbanlık olmak üzere, buna içinizden iki âdil kişi hükmedecektir ya da düşkününü doyurma kefareti veya bunun dengi bir oruçtur. Ta ki, yaptığının cezasını tatsın! Allah geçmiştekileri affetmiştir, ancak her kim yine bu işe dönerse, Allah onu mutlaka cezalandırır. Allah 'mutlak izzet sahibi'dir, hak edenin cezasını mutlaka verir. 96. Denizde avlanmak ve onu yemek, siz ve gezginler için bir metâ olmak üzere helâldir. Buna mukabil, ihramlı bulunduğunuz sürece kara avı size haram kılınmıştır. Haşr edileceğiniz Allah'tan sakının. 97. Allah; Kâ'be'yi, o haram evi insanlar için (maddî-manevî) bir kalkınma vesilesi ve güvenlik kaynağı kılmıştır. Keza, haram ayı, hediye kurbanı ve گردانلıklı kurbanı da... Bu da, göklerde ve yerde ne varsa hepsini Allah'ın bildiğini; Allah'ın her şeyi bilmekte olduğunu bilesiniz diyerdir. 98. Bilin ki; Allah'ın hem cezalandırması şiddetlidir hem de gerçekten bağışlayıcıdır, merhametlidir. 99. Rasûle düşen sadece iletmektir. Açıktan yaptıklarınızı da, gizlediklerinizi de Allah bilmektedir!⁷³

22/29. "Sonra; (tırnaklarını kısaltıp, bedeninin ilgili kısımlarını tıraş edip elbise giyerek) ihramdan çıksınlar, adaklarını yerine getirsinler ve bu kadim Ev'i tavaf etsinler."⁷⁴

48/27. Gerçek şu ki; Allah, rüyada Rasûlüne gösterdiklerinde sâdıktır: Evet, Mescid-i Haram'a başlarınızı tıraş etmiş, saç ve tırnaklarınızı kısaltmış olarak Allah'ın izniyle tam bir güven içinde gireceksiniz!⁷⁵

Hurumâtullâh:

22/30. Her kim Allah'ın saygın kıldıklarını ulu bilirse, kendisi için bu, Rabbi katında daha hayırlıdır.

⁷³ 5/94-99.

⁷⁴ el-Hacc 22/29.

⁷⁵ el-Fetih 48/27.

2/197. (...) Her kim o aylarda kendisine haccı farz ederse, artık hacda kadına yaklaşmak, günah işlemek ve tartışmak yoktur. Her ne hayır yaparsanız, Allah onu bilir. Bir de (kutsal beldelerde başkalarına yük olmayıp) azık edinin... Azığın en hayırlısı elbette takvadır. Ey vicdan sahipleri! Benden korkun...

Şe 'airullâh: 22/32. Kim Allah'ın simgelerini ulu bilirse, bu, şüphesiz kalplerin takvasındandır.

2/158. Safa ile Merve, şüphesiz Allah'ın *şiar*larındandır. Dolayısıyla, her kim hac veya umre niyetiyle Kâ'be'yi ziyaret ederse, bu ikisini tavaf etmesinde bir sakınca yoktur. Kim gönüllü olarak iyilik yaparsa, Allah; iyilikleri asla karşılıksız bırakmaz, 'mutlak ilim sahibi'dir.

Kurbân: Hac uygulamalarından biri olan *kurbân*, başlı başına bir konu olup bir başka yazımızda –hac ile ilişkili olmaksızın- ele alınmıştır⁷⁶. Burada şuna değinmekle yetinelim: İlgili âyetlerde esas vurgulanan, hayvanların canının, Allah adına alınması ve O'nun için kesilmesidir. Hayvanlar zaten kesilmektedir! Önemli olan, Allah için kesilmeleridir. Bir hayvanın Allah için kesilmesi demek de, kanının Kâ'be'ye vs. sürülmesi, etinin de *sunak*larda çürütülmesi değildir; halkın istifadesine sunulmasıdır⁷⁷. Hac 22'de; “*Bunlardan hem kendiniz yiyin hem de sıkıntı içindeki yoksulları doyurun.*” Hac 36 ve 38'de “*O halde, onları ön ayaklarını sıralı olarak yere basmış durumda keserken, Allah'ın adını anın; yanları üstüne düştükleri vakit de onlardan hem kendiniz yiyin hem de, kanaat edip istemeyene de hâlini arz edip isteyene de yedirin (...)* Onların ne etleri, ne de kanları Allah'a ulaşır; O'na sadece sizin takvanız ulaşır.” buyrulurken buna dikkat çekilmiştir⁷⁸. [Kur'ân'da sahte dindarlık

⁷⁶ İslâmiyet'in öngördüğü *kurbân*; *iman*, *tevhit*, *ittikâ/takva*, *ihsân*, *birr* ve *tezkiye/zekât* gibi dinin en önemli ilkelerini bünyesinde barındırmaktadır. Geniş bilgi için bkz. Murat Sülün, “Kurbân Kelimesinin İlham Ettikleri” *Kur'ânî Hayat*, İstanbul 2009, 9, 21-27.

⁷⁷ Cahiliye devrinde tavaf bittikten sonra Safa ile Merve arasında sa'y yapılırdı. Arkasından İsâf'ın putunun (heykel) yanında kurbanlar kesilir, kanından Kâbe'nin duvarlarına sürülürdü; kurban kesenler bu etlerden yemezlerdi (Özaydın, *DİA*, “*hac*” md., XIV, 387)

⁷⁸ Bkz. Zemahşerî; *el-Keşşâf*, Hac 22/28 hk.

(*idâ'atu's-salât*) anlayışı, gerek Müşrikler gerekse Ehl-i Kitap bağlamında tenkit konusu edilir; sık sık kullanılan *ikâmetu's-salât*⁷⁹ tâbirinin gerekçesi de budur.]

Özetle; haccın erkânıyla [*mensek* (çğl. *menâsik*), *nüsük*; *ihrâm*, *vakfe*, *halk - taksîr*, *kurban/lık* (*hedy - kalâid*), *tavâf*, *sa'y*, *zikrullâh*, *'ukûf*, *istiğfâr*, *kadâ*] ve ruhuyla [*ta'zîm*, *takvâ*] alâkalı kelimeler, aslında makbul bir haccın sahip olması gereken unsurları da ifade etmektedir. Hakk'a saygı ve halka sevginin unutulduğu bir hac, merasimden öte gitmez! Bu sebeptendir ki, hacı kendisine, "Artık kemâle erdim, bağışlandım!" garantisi vermemeli; daimî istiğfâr halinde bulunması, Allah'ın kendisini bağışlamasını talep etmesi gerekmektedir.

İman, *tevhid*, *teslimiyet*, *ihlâs/samimiyet*, *ittiba/bağlılık*, *ibadet/kulluk* gibi en temel kavramlar hacda mündemiçtir/içkindir. Aslında kalbi bir eylem olan işbu manevî ruh ve atmosfer; *tehlîl*, *tekbîr*, *tahmîd*, *telbiye* ve *dualarda* açıkça dile getirilerek dışa vurulmakta; tüm insanlığa haykırılmaktadır:

*Buyur Allah'ım buyur!

Buyur! Yoktur Senin ortağın, buyur!

Hamdusenalar tamamen Sana aittir, nimetler Senden gelmektedir,

Her şeyin sahibi Sensin! Senin ortağın yoktur! (*Telbiye*)

*Allah'tan başka ilah yoktur! (*Tehlîl*)

*Hamdusenalar tamamen Allah'a aittir! (*Tahmîd*)

*Allah'tır tek büyük! Allah'tır tek büyük!

Allah'tan başka ilah yoktur! Allah'tır tek büyük!

Allah'tır tek büyük! Hamdusenalar da tamamen Allah'a aittir! (*Teşrîk tekbîri*)

⁷⁹ *İkâme-i salât* dinin emir-yasak ve tavsiyelerine karşı insanı daha duyarlı hâle getirir. Sözelimi mü'minlere; canlarını - başlarını ortaya koymalarını gerektiren *cihad* emri verilmeden önce, *ikâme-i salâta* devam etmeleri istenmiştir (Bkz. Nisa 4/77). *Salâtın* hakkıyla yerine getirilip getirilmediği (yani, gerçek dindarlık) resmî söylemlerle, şekli hareketlerle ve kuru iddialarla değil, ancak, birtakım sıfatların *salât* sahibinde (*musallî*) ne kadar bulunup bulunmadığı ile ölçülebilir. İşbu kuşatıcı yönü sebebiyledir ki, Kur'an'da *salâta* müstesna bir önem atfedilmiştir. Geniş bilgi için bkz. Murat Sülün, "Kur'an'da Salâtın (صلوة) Kavramsal Çerçevesi", *Namaz ve Cami*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2009, s. 17-46.

Kalbî inanıştan kaynaklanan bu ikrarların, hacda her vesile ile tekrarlanması, şüphesiz, insanın “Hakk’a saygı – halka sevgi” ilkesine dayalı gerçek kulluğa ulaşma *azim* ve kararlılığını bileylemekte, *iman*, *tevekkül* ve *teslimiyetini* pekiştirmektedir. Hacda tamamen halis duygularla edilen dualar da, insanın medet umacağı tek varlığın, “yokluk tezgâhından nice varlar çıkartan” sebepler sebebi Hak Teâlâ olduğunun fiilî ikrarıdır...

İnsanın mutlak kudretle kuracağı sağlıklı ilişki Kur'ân'da tek kelimeyle; *zikrullâh* kavramıyla belirtilmiştir. Kendisine ait hiçbir mutlak özelliği başkasına atfetmeksizin Allah'ı hatırdan çıkartmama anlamına gelen *zikrullâh*, kurban vb. ibadetlerde⁸⁰ devam etmekle kalmaz; hac dışında da devam eder. Nitekim *namazın* iki temel fonksiyonundan biri *zikrullâhtır* ve bu daha büyüktür...⁸¹ Bu, *zikrullâhın*, belli vakitlerde ve belli sayılarda çekilen *tespih* ve *viridler*le kalmayıp, bunlardan ibâret sanılmayıp, hayatın tamamına yayılması gerektiğini göstermektedir. Haccın en önemli kalbî amellerinden biri olan *zikrullâh*; -devamındaki ifadelerin⁸² de gösterdiği gibi- haccın *tamamen!* dünyevî, ticarî ve turistik bir olay gibi görülmesini engellemeye de yöneliktir.

IV. Haccın Ruhuna Aykırı Hususlar

Bu konu sadece Müşrik haccı [*telbiye*⁸³, *riyâ'*, *ilhâd*, *fâhişe*⁸⁴, *sadd* *'an sebîlillâh*, *atalara perestîş* (*zikru'l-âbâ'*) vb. kavramlar çerçevesinde

⁸⁰ Bkz. el-Hac 22/34, 36.

⁸¹ Bkz. Ankebut 29/47.

⁸² el-Bakara, 2/200-202 [Hac merasimlerinizi bitirince, atalarınızı andığımız gibi, hatta daha kuvvetli bir anısla Allah'ı zikredin. Öyle insanlar var ki; “Ya Rabbi! Bize dünyada ver” derler. Onların Âhirette nasibi yoktur. Buna karşılık, “Ya Rabbi! Bize dünyada da güzellik ver, Âhirette de güzellik ver. Ve bizi Ateş azabından koru” diyen insanlar da var. İşte bunların, kazandıkları şeylerden nasipleri vardır. Allah hızlı hesap görür].

⁸³ Araplar *telbiye* esnasında “Buyur Allah'ım buyur; Senin ortağın yoktur!” dedikten sonra *إِلَّا شَرِيكًا هُوَ لَكَ تَمَلِّكُهُ وَمَا مَلَكَ* [Sadece bir ortağın var; o da onun sahip oldukları da yine Sana ait!] ibaresini ekliyordular.

⁸⁴ Cahiliye devrinde Araplar *humsa* mensup iseler [hac ve Kâbe ile ilgili imtiyazlara sahip Kureyş ve müttefiklerine *hums* deniliyordu] elbiseleriyle, *hille* mensup iseler -tavafı günah işledikleri elbiselerle yapmak istemediklerinden- eğer *humstan* birinin elbisesini ödünç olarak veya para ile alamazlarsa çıplak

değil, Müslümanlara yönelik emir ve yasaklar [*rafes, fusûk, cidâl, tezev-vüd*] çerçevesinde ele alınabilir.

1. Müslümanlara Yönelik Emir ve Yasaklar

2/197. Hac bilinen aylar(da)dır. O halde, her kim o aylarda kendisine haccı *farz* ederse, artık hacda kadına yaklaşmak, günah işlemek ve tartışmak yoktur. Her ne hayır yaparsanız, Allah onu bilir. Bir de (kutsal beldelerde başkalarına yük olmayıp) azık edinin... (Bakara 2/197)

Tamamı Bakara 197'de geçen *rafes, fusûk, cidâl* kavramlar haccı zedeleyen, onun ruhuna yakışmayan tutum ve davranışları ifade etmektedir:

(i) *Rfs* kökü; insanın açıkça dile getirmekten utandığı [cinsel içerikli] sözleri ifade eder; aslı, *nikâh* anlamına gelen *rafestir*, müstehcen içerikli konuşmalar *rafes* olarak nitelendirilir⁸⁵.

(ii) *Fsk* kökü; "ilahî emir-yasak sınırlarının dışına çıkma"yı ifade eder. Bu taşmanın itikadî olanına *fisk*, ahlâkî olanına *fusûk*⁸⁶ denmektedir; iman sahibine yakışmayan söz ve eylemler *fusûktur*.

(iii) *Cidâl*; tartışma, cebelleşme anlamına gelmektedir; Kur'ân'da genelde dilbaz Müşriklerin İslâmiyet aleyhindeki yanlış istidlal ve muhakemeleri bağlamında yer verilir. Hacdaki *cidâl yasağı*, hem kutsal topraklardaki ticarî faaliyetler esnasında hem hac *menâsikinin* ifası esnasında hem de seyahat esnasında yaşanan olumsuzlukların muhataplarıyla didişmemeyi, ağız dalaşına girmemeyi ifade eder.

(iv) *Hatalı tevekkül* kavramını Âl-i İmrân 96'daki *istitâ'at* şartından ve Bakara 197'deki hacca gidiş-dönüş yolculuğu ve hac ibadetinin ifası esnasında insanlara yük olmama, kendi *iâşe* ve *ibâtesini* sağlama gereğinden (*tezevedû!*) çıkartıyoruz. Bu emrin devamındaki "Allah'tan

tavaf ederlerdi. (...) Eğer *hill* mensubu, üzerindeki dışında sırf Kâbe'yi ziyaret sırasında kullanmak amacıyla daha önce giyilmemiş başka bir elbise getirmişse tavafını onunla yapar, sonra çıkarıp orada bırakır ve *lekâ* denilen bu elbiseye el sürülmez, çürümeye terk edilirdi. Temiz elbise bulamamış *hille* mensup kadınların da avret mahallerini elleriyle kapatarak çıplak katıldıkları tavaf bittikten sonra Safa ile Merve arasında sa'y yapılırdı. (Özaydın, *DİA*, "hac" md., XIV, 387)

⁸⁵ İbn Faris, "rfs" md.

⁸⁶ el-Bakara, 2/197, 282; Hucurat 49/7, 11.

sakının” emri de, *-imanın* temel direklerinden biri olarak- İslâmiyet’te son derece önemli bir yeri bulunan *tevekkül*de aşırıya gitmemek, bu güzelim kavramı tahrif etmemek gerektiğini hatırlatmaktadır. “Sakının” buyruğunun, يا أولي الالباب denerek iletilmesi ise hacıyı “akıllı ve vicdanlı” olmaya davet etmektedir.

(v) Hac esnasında ticaretle uğraşmak ise -nüzül devri Müslümanları tarafından ilk zamanlar kerih görüldüyse de- Kur'ân'da müsaade hatta teşvike mazhar olmuş bir husustur. Bakara 198 ve Tevbe 28'de işaret edildiği gibi, hacı elbette ticarî faaliyetlerde bulunacaktır; Kâ'be sadece manevî değil aynı zamanda maddî bir kazanç vesilesidir. Müslümanlar kendilerine hac bağlamında telkin edilen “Ya Rabbi! Bize dünyada da güzellik ver, âhirette de güzellik ver ve bizleri ateş azabından koru” duasının da gösterdiği üzere, sadece entelektüel konularda değil, malî konularda da hacı fırsat bileceklerdir. Ancak işi tamamen dünyalık kazanca indirgemeyecek; âhiret için de çalışacaklardır. Tıpkı sufilerin; “El kârda, gönül Yar'da” dedikleri gibi... Haccın ruhuna aykırı olan, Cahiliye Arapları gibi işi ticarete dökmektir⁸⁷.

(vi) Haccın ruhuna aykırı gözükten bir eylem de, *atalara perestîş* (*zikru'l-âbâ'*) etmektir⁸⁸. Çeşitli kabilelere mensup Arapların; şiiir şöenleri vb. edebî mahfillerde kendi atalarının iyilik/güzellik ve kahramanlıklarını yâd etmelerine Bakara 200'de tarizde bulunularak, atalardan ziyade Allah'ı yad etmek, O'nu hatırlamak gerektiği ihtar edilmektedir. Bu ihtarla atalarla övünmenin pek de iyi bir şey olmadığı ihsas edilmekle birlikte bu uygulamanın, haccın ruhuna ilk 4 maddedekiler kadar aykırıymış gibi değerlendirilip değerlendirilemeyeceğinden emin

⁸⁷ Hacı adayları, hac mevsiminin başlatıldığı ayın ilk günü ihramlı olarak Ukâz panayırına, yirmi gece burada kaldıktan ve alışveriş yaptıktan sonra Mecenne panayırına ve on gece de burada kaldıktan sonra, arkasından gelen ayın hilâli ile birlikte Zülmeçâz panayırına giderler ve burada sekiz gece kalıp terviye günü Zülmeçâz'dan ayrılarak arefe günü Arafat'a çıkarlardı. (Özaydın, *DİA*, “*hac*” md., XIV, 387)

⁸⁸ Mina'da yerine getirilmesi gereken, üç gün müddetle şeytan taşlama ve ayrıca kurban kesme menâsiki tamamlandıktan sonra çeşitli toplantılar düzenlenir, şiirler okunur ve kabileler atalarıyla övünürlerdi. (Özaydın, *DİA*, “*hac*” md., XIV, 387)

değiliz. Sadece şu kadarını belirtelim ki, “varlıkla, evlât ve atalarla övünmek ve çoğaltma yarışı” (*tefâhur* ve *tekâsür*) başka âyetlerde⁸⁹ tenkit edilmektedir.

2. Müşriklerin Hac Çerçevesinde Kınanan Tutum ve Davranışları

Aşağıdaki âyetler, Müşriklerin sahte dindarlıkları ve yanlış ibadet algıları hakkında fikir vermektedir:

14/35-40. Hani, İbrahim demişti ki: “Ya Rabbi! Şu şehri⁹⁰ güvenli kıl; beni de ‘oğul’larımı da putlara tapmaktan uzak tut. Ya Rabbi! Çünkü bu ‘tanrıça’lar insanlardan birçoğunu tamamen yoldan çıkarmış! Artık bana uyan bendendir; bana karşı gelen kimse için de şüphesiz Sen bağışlayıcısın, merhametlisin. Ya Rabbi! Ben, neslimin bir kısmını Senin kutsal evinin yanında çorak bir vadiye yerleştirdim; (*sözde değil, özde gerçek birer dindar olsunlar diye* ya Rabbi! Sen de insanların gönüllerini onlara meylettir, onları çeşitli meyvelerle rızıklandır. Belki şükrederler. (...) Ya Rabbi! Beni gerçek bir dindar kıl; neslimden gelenlerden de (dini ve dindarlığı şekle, merasime indirgemeyen gerçek dindarlar getir). Duamı kabul buyur ya Rabbi!”⁹¹

35. Bunların Beyt’in yanındaki *duaları* ıslık çalıp el çırpılmaktan başka bir şey değildir. Öyleyse tadın azabı, ettiğiniz inkâra karşılık!⁹²

27. Ey Âdem’in oğulları! Şeytan, ana ve babanızı -ayıp yerlerini kendilerine göstermek için elbiselerini soyarak- Cennet’ten çıkardığı gibi, sakın sizi de ayartmasın. Şüphesiz, o ve o kabîl varlıklar sizin kendilerini görmediğiniz yerden sizi görürler. Şüphesiz, Biz şeytanları iman etmeyenlerin velîleri yaptık. 28. Bunlar yüz kızartıcı bir şey yaptıklarında: “Biz (*Kâ’be’yi çıplak tavaf ediyorsak* sebebi şu:): atalarımızı bunun üzerinde bulduk; bize bunu Allah emretti” dediler. De ki: Yüz kızartıcı bir şeyi Allah emretmez. Bilginize konu olmayan (asılsız) şeyler mi uyduruyorsunuz Allah adına?! 29. De ki: Benim Rabbim adaleti emreder. Secde ettiğiniz her yerde yüzlerinizi O’na doğru yöneltin. Ve dini tamamen kendisine has kılarak O’na dua edin. İlkin sizi nasıl O yarattıysa,

⁸⁹ el-Hadid 57/20 ve et-Tekâsür 102/1.

⁹⁰ Henüz ortada “şehir namına hiçbir şey” yokken bu ifadenin kullanılması ilginçtir. el-Bakara, 125-127’de de benzer bir durum söz konusudur.

⁹¹ İbrahim 14/35-40.

⁹² el-Enfal 8/35.

yine O'na döndürüleceksiniz. (...) 31. Ey Âdem'in oğulları! Secde ettiğiniz her yerde güzel elbiselerinizi üzerinize alın. Ayrıca, yiyin-için ama israf etmeyin. Şüphesiz O, israf edenleri sevmez. 32. De ki: Allah'ın, kulları için çıkardığı ziyneti ve tertemiz-hoş rızıkları kim haram kılabilir?!⁹³

Allah'ın evlerinden insanlar men edilemez; kamuya açık bu kutsal yerlerde edebe ve mürüvete aykırı hareketler sergilenemeyeceği gibi, o mutlak kudret karşısında kendini hiçe saymanın adı olan kulluğun ve temeli "Hakk'a saygı ve halka şefkat" olan dindarlığın ruhuna aykırı birtakım davranışlar da ibadetmiş gibi değerlendirilemez. "Peki, Müslümanlar Kâ'be'yi ele geçirdiklerinde Müşrikleri neden Kâ'be'ye sokmadılar? Haremeyn'e sadece Müşrikler değil, Ehl-i Kitap kâfirleri de neden hâlâ girememektedir?" sorusunun ilk şıkkı Kur'ân'da; Müşriklerin, inanç, hurafe, tutum ve davranışlarıyla yani, manen, ruhen ve zihnen birer pislik (*neces*) olmalarıyla açıklanmaktadır:

9/28. Ey iman edenler! Müşrikler şüphesiz 'pislik'tir. Onun için, bu yıllarından sonra Mescid-i Haram'a yaklaşmasınlar. (Hac, umre vb. amaçlarla Mekke'ye gelemeyecekleri için) fakir kalmaktan korkarsanız, Allah -dilerse- yakında kendi lütfu ile sizi zenginleştirir. Allah gerçekten 'mutlak ilim ve hikmet sahibi'dir⁹⁴.

Statükonun tamamen bir kazanç kapısı haline getirdiği Kâ'be çerçevesindeki batıl uygulamaları ve sahte dindarlık gösterilerini engellemek için, Müşrikler Mescid-i Haram'a yaklaştırılmayacaktır... Peki, Yahudi ve Hıristiyanlar? Bunların Kâ'be'ye karşı zaten herhangi bir alâka ve meyilleri, emel ve talepleri olmadığı için bu hususta Kur'ânî bir içerik de bulunmamaktadır.

İlhâda gelince... Bu kavram hk. farklı görüşler bulunmaktadır⁹⁵. Hac 25'te geçen bu ifadenin, "hac çerçevesindeki ritüeller yerli – taşralı herkes için eşit olarak vaz edilmiştir" hükmünün peşinden geldiğine dikkat edilirse, meal şöyle olmaktadır: "Her kim burada zâlimce hareket ederek (*hac menâsikini*) eğip bük(er; birtakım merasimleri kendi lehine

⁹³ el-A'râf 7/27-29.

⁹⁴ et-Tevbe 9/28. Krş. el-Mâide 5/2. "Ey iman edenler! (...) Sizi Mescid-i Haram'dan alıkoydukları için bir kavme duyduğunuz hınc, sizi haddi aşmaya sürüklemesin. Siz, iyilik ve takvada yardımlaşın; günahta ve saldırganlıkta yardımlaşmayın ve Allah'tan sakının, çünkü Allah'ın cezalandırması gerçekten şiddetlidir!"

⁹⁵ Bkz. Zemahşerî, *el-Keşşaf*, Hac 22/25 hk.

yontarak uygulat)mak isterse, ona can yakıcı bir azap tattırırız!” Taşralılar tek tip elbise giyerken, daha rahat giyinebilmek gibi... Taşralılar Arafat'ta vakfe yaparken, Müzdelife'de kalmak gibi⁹⁶...

Allah'ın evine götürülen -haccın ruhundan uzak- 'hizmet'ler insana bir değer katmaz:

9/18. Allah'ın mescitlerinin bakımını ancak; Allah'a ve 'Son Gün'e iman eden, namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren ve Allah'tan başka hiç kimseden korkmayan kimseler üstlenebilir. İşte bunların, doğru yolda gidenlerden olmaları umulur. 19. (Ey müşrikler!) Siz; hacılara su vermeyi ve Mescid-i Haram'ın bakımını üstlenmeyi, Allah'a ve 'Son Gün'e iman ederek Allah yolunda cihad eden (Hz. Ali gibi bir) kişi(nin yaptıkları) ile bir mi tutuyorsunuz? Bunlar Allah katında bir değillerdir. Zâlim bir kavmi Allah doğru yola getirmez. 20. İman edip hicret edenler, mallarıyla ve canlarıyla Allah yolunda cihad edenler, Allah katında derece bakımından elbette daha büyüktürler... ki felaha erecekler de bunlardır. 21. Rableri onları, kendinden bir rahmet ve rıza ile; içinde kalıcı nimetlerin bulunduğu kendilerine ait cennetlerle müjdeler. 22. Hem de ebediyen kalıcı oldukları halde... Şüphesiz, Allah katında büyük bir mükâfat vardır.⁹⁷

8/34. Kendileri Mescid-i Haram'a ehil olmadıkları halde (müminleri) ondan men ederlerken, ne özellikleri varmış ki bunların, Allah onlara azap etmeyecekmış?! O'na ehil olanlar sadece müttakilerdir. Ama bunların çoğu bilmez. (Enfal 8/35)

48/25. Onlar; nankörce inkâr edip de (inatçılık ve saldırganlıkları yüzünden) sizin Mescid-i Haram'ı ziyaret etmenizi, bekletilen kurbanlıkların(ızın) da yerlerine ulaşmasını engelleyenlerdir!..⁹⁸

⁹⁶ Arefe günü *hill*den olanlar, yani Kureyş ve müttetikleri dışındaki kabileler Arafat'ta, **hums** sınıfından olanlar ise Harem bölgesi içindeki Nemîre'de hazır bulunurlar ve güneş ufka yaklaşınca kadar buralarda kalıp sonra Müzdelife'ye akın ederlerdi. (Özaydın, *DİA*, "hac" md., XIV, 387)

⁹⁷ et-Tevbe 9/18-22.

⁹⁸ el-Fetih 48/25.

Sonuç Olarak...

S1. Kur'ân'da haccın kavramsal çerçevesi; *hacc* ile aynı semantik sahayı paylaşan şu kelimelerden oluşmaktadır: *Hacc-ı ekber*, 'umre, *istitâ't*, *îlâf*, *emn u emân* (güvenlik), *harâm/harem*, *ihrâm*, *menâsik*, *şe'air*, *kible*, *Kâ'be/Beytullâh*, *Beyt-i 'Atik*, *Mescid-i Harâm*, 'Arafât, *Meş'ar-i Harâm*, *Safâ*, *Merve*, *Makâm-ı İbrâhîm*, *tavaf*, *sa'y*, *zîkr* ve *istiğ-fâr*, *hedy*, *kalâid*, *halk*, *taksîr*.

S2. Kur'ân'da Kâ'be her şeyden evvel Müslümanların *kiblesidir*; bütün gözler ve gönüller buraya yönelecek, yürekler onun etrafında atacaktır. Çünkü burası; insanlar için bir toplantı yeri (*mesâbe*), güven kaynağı (*emn*), yol gösterici (*huden*), bereketli (*mübârek*), maddî-manevî kalkınma (*kıyâm*) vesilesidir.

S3. Kur'ân'da hac tamamen taabbudî bir yaklaşımla ele alınmamıştır; her ibadet gibi onun da çeşitli hikmetleri vardır; o da insanlara çeşitli kazanımlar sunmaktadır. Ezcümle⁹⁹;

1) İlahî varlıkla temas kurma... İlahî varlık aslında her yerde hükümler olmakla birlikte, mabet, türbe, dergâh vb. *zîkrullah* ortamlarında ve kutsal yerlerde daha fazla hissedilmektedir. Nitekim insanlar Kâ'be'de, yüceler yücesi olarak kabul ettiği Allah'ın "kapı"sına yüz sürüp, O'ndan bağışlanma dileyip, yepyeni bir hayata yönelme (tövbe/inâbe) iradesi göstermektedir.

2) Allah'a saygı, O'nun simgelerine ve yasaklarına saygı (*şe'air* ve *hurumâta ta'zîm*) şeklinde tecellî etmekte; bu da insanın gerçek bir mümin olduğunu göstermektedir.

3) Haccedilen yerin *kible* oluşu,

4) İhrâm ruhu¹⁰⁰ kutsal mekânlarda bırakılmayıp, haccın dışına yani normal hayata taşınabildiği takdirde, kişi "ölmeden evvel ölebilmek" mertebesine ulaşacak ve sadece hevaî arzu ve alışkanlıklarını terk etmekle kalmayıp, sevdiklerini [idol, izm] neden sevdiğini, nefret ettiklerinden de neden nefret ettiğini bilerek ilahî rızaya uygun biçimde davranabilecektir.

⁹⁹ Aşağıdaki maddeler müstakil çalışmaların konusu olacak kadar geniş mevzulardır. Ancak amaç sadece bir çerçeve çizmek olduğundan tafsilita girmeyeceğiz.

¹⁰⁰ Dikkatli/hassas bir hayat, çevreye saygı.

5) Haccın çok kalabalık ortamlarda ifa ediliyor olması nezaket, hoşgörü ve *îsâr* gibi teorik ahlâk bilgilerini bilfiil yaşanmasını sağlamaktadır; hac menâsikinin bunlardan yoksun ifa edildiği takdirde, ilâhî rızadan ziyade ilâhî hışma vesile olabileceği unutulmamalıdır. Nitekim Safa tepesinden Kâ'be avlusunda açılan kapının alınlığına şu âyetler yazılarak bu hususa dikkat çekilmiştir:

3/133. Rabbinizin bağışlamasına ve genişliği göklerle yer kadar olan öyle bir Cennet'e koşun ki o, müttakîler için hazırlanmıştır: 134. Onlar ki; bollukta da darlıkta da infak ederler... -Hele o öfkelerini yenenler ve insanların kusurlarını bağışlayanlar...- İhsan üzere hareket edenleri Allah sever. (Âl-i İmrân 3/133-134)

6) Haccın müminleri *tevhid* etmesi... Hac sayesinde Müslümanlar, gerek kendi ülkelerinin farklı bölgelerinden gerekse yabancı¹⁰¹ ülkelerden gelen insanlarla tanışıp kaynaşmakta; onlarla fikir alışverişinde bulunmakta; ilmî ve fikrî düzeylerini artırıp, ufuklarını genişletmekte; seviyelerini kıyaslama imkânı bulmakta; siyasi, askerî, teknolojik vb. çeşitli alanlarda birbirlerinden öğrenecek çok şeyleri olduğunu görmekte; ticarî bağlantılar kurmaktadır. Çünkü hac sadece *manevî kalkınma* vesilesi değildir; o aynı zamanda, maddî kıyâma da vesiledir. Yalnız bunun için, Müslümanların her alanda, özellikle tekstil, inşaat, elektronik gibi alanlarda en kaliteli malları üretebiliyor olması şarttır.

6) Kâ'be'ye ek olarak, dinin kemâle erdiği, Müslümanların gelişip serptiği Medine'nin (*makâm-ı mahmûd*) ziyaret edilmesi; Müslümanların İslâm'a bağlılıklarını tazelemekle kalmamakta, Hz. Peygamber ve dâva arkadaşları ile ruhî irtibatlarını sağlamlaştırarak, onlara duyulan sevgi-saygı ve bağlılığı da pekiştirmektedir.

7) Hazret-i Peygamber'in *hervele* ile Müşriklere vermeye çalıştığı "Biz güçlüyüz!" mesaj hatırlanırsa, Müslümanların da tüm dünyanın gözü üzerlerinde iken, insanlığa güzel bir fotoğraf verebilmeleri son derece önemli ve gereklidir. Bu gerçekten büyük bir tebliğ vasıtasıdır; çünkü insanlar bir dini -genelde- teorik ilkelerine bakarak değil, o dinin mensuplarına bakarak değerlendirmektedir...

¹⁰¹ Yabancı dil; özellikle Türk hacılar dikkate alındığında ciddî bir mesele olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu zaaf, birbirinin dilinden anlamayan Müslümanların tanışıp, dertleriyle dertlenememesine, hâlleriyle hâllenememesine yol açmaktadır.

S4. Namazdaki *huşûa* benzer şekilde, hacda da *şuûr* öne çıkarılmalı, haccın Fıkhî yönü ile birlikte, mutlaka irfanî/manevî yönü¹⁰² üzerinde de durulmalıdır. Bu yönü eksik olan bir hac, turistik bir seyahate dönebilir! Bu bakımdan, hacı adayları özel gayret sarf etmeli, kendilerini rehberlerin eline (insafına/alâka düzeyine) bırakmamalıdır. Kendi mes'uliyetini müdrik olmalıdır.

S5. Son olarak; ibadetin, sahibine mutlaka bir fayda/getiri sağlaması, sözgelimi diri ve diriltici olması gerekir. Yapılıp bitmiş, kendisiyle sınırlı kalmış, hayata taşınmamış ölü bir ibadet düşünülebilir mi? İbadet ibadet olsun diye yapılır mı?! Hac sadece fertleri değil, *ümmet-i Muhammed*'i diriltip kendine getirebilecek bir ibadettir. Haccın kabul edilip edilmediği aslî vatana dönüldüğünde ortaya çıkar; mebrûr bir hac, kişinin sonraki hayatına (Hak ve halk ile olan ilişkilerine) mutlaka yansıtacaktır... Bu istikamet/azim/kararlılık, hac esnasında Mekke'de kazanılırsa da, asıl, memlekete dönüşten sonra uygulamaya yansır. Bu şuur –sırasıyla– kişiye, topluma, ülkeye ve dünyaya hakim kılınabilirse, hac kendisinden beklenen işlevi icra etmiş olur... Nitekim Hz. Peygamber'in vedâ haccında verdiği mesaj, Müslümanlar için bir manifestodur.

¹⁰² Yani *şî'âr*ların altındaki gerçekler/manalar... Hacca irfanî/tasavvufî yaklaşım bu ilmî toplantıda Hasan Kamil Yılmaz tarafından ele alınacak olduğu için, buna girmeyeceğiz. Ayrıca şu kaynağa da bakılabilir. Ebu'l-'Alâ el-'A'ffî, *et-Tasavvuf: es-Sevratu'r-rûhiyye fi'l-İslâm (İslâm'da Manevî devrim Tasavvuf* adıyla çev. H. İ. Kaçar – M. Sülün, İstanbul: Risale Yy., s. ?)